

מעגל ובחינתו

א

אתה קורא במה שנכתב בו, במסות, במאמרים, ברשימות, אתה רואה אלו ההגדרות החזרות, אלו התוארים החוזרים, אלו הכינויים החוזרים ואתה אומר: פרשתו כיריעה ברורה וגלויה, פירוש דמותו מוסכם, ביאור־דרכו כמטבע שדפוסו מסויים. אך צא ונסה בראייה שמעבר הנחשב מנוי וגמור, אם לא תשער, כי המטבע המקובל, הנראה כגשר המחבר, סופו שיתגלה כמחיצה המרחקת; אם לא תדע כי בדרך לאמתו הוטלה אגדה, שהיא יפה ביותר אך גם מתעה ביותר; אם לא תבין כי אתה מחויב לפורר תחילה את האגדה. כנודע, אין לבו של אדם נמשך בנקל להזים אגדה ולהכהות זיוה, אולם משנתחוויר לך כי האגדה, שהוטלה כמקסם בדרך, מאפילה על קסם גדול ממנה, אתה אוחז באיזמל. ומה האגדה וקסמה? כעין נוסחה נועזת של מעשה חוני המעגל: כארבעה־חמשה דורות מתקעקעה והולכת הויתנו, שהיתה בה יד מהפכות, יד אַמנציפציה, יד השכלה, יד טמיעה, יד תקוה ונחמה, יד יאוש ותעתועים. בתוך אנדרלמוסיה זו, כשהויה אחת והאדם הנטוע בה נטרדים והולכים והויה אחרת המתלכדה מפליטי־כוחות ומפליטי־מאמצים תלויה ברפיוני־ראשיתה, בא אדם, שכאילו לא ידע מוצאות־דורות אחרונים והוא כולו, בנפשו ובנאצל מנפשו, כחטיבת חיים תמימה מלפני הדליקה ושעל כן הוא מעלה לפנינו את שלימות החיים שלפני הדליקה. חוני המעגל, שנמנם בצל אילנו כחמשה דורות, ננער והביא לנו מתת־יקר כפולה — פשטות וחום, תום ופשטות.

כך, בערך, לשון האגדה והיא המסתירה את הדרך לאמתו. ולא משום כך בלבד שאתה מוצא בששת הכרכים שלפניך ספרים גדולים וקטנים המעידים, כי חוני לא נמנם ואדרבה עיניו פקוחות היו ואזניו קשובות היו ונפשו פתוחה לרחש־החיים של דורו, ולא משום כך בלבד שאין אתה יכול לבאר כוחה המעודן של הראייה שלו וכוחו המעודן של המראָה שלו אלא ממה שנתחדש בנו בדורות־המעבר שבין חומה שכבר נפרצה ובין חומה שעוד לא נרפאה, ממה שנוסף לנו מאירופה שמחוצה לנו ומאירופה שבנו, אלא ביחוד משום כך, שאין אתה יכול לפרש את האצור בששת הכרכים כדבר־שירה, שרוח משורר אחד מאחדתו, אלא אם אתה שומט אותה אגדה

מידך ומעמידה כסיפור־בדים שהוא, אמנם, חמוד אך אינו חדל להיות בדייה. אף אם המשורר עצמו יאמר להיות בפרקליטיה. לא כל שכן שאר הפרקליטים, שלכאורה יש להם על מה שיסמוכו. ובאמת, מה עיקר משענתם? עובדה. ומה העובדה? ככל שהמשורר בא להעמיד דיוקן־האדם והחיים מלפנים לחומה הוא נותן את העז והמאושש וככל שהוא בא להעמיד דיוקן־אדם והחיים מחוץ לחומה או לצדדיה הוא נותן את הרפה והמעורער. כאן דמויות, מקשה־אדם; כאן צללים, אבק־אדם. עובדה זו, שאי אתה בא להכחישה, כך פירושה: צא וראה, האדם מלפני ערעור החומה נענית לו יכלתו של המשורר בגבורה והיא מתעצמת בו, האדם לאחר ערעור החומה נענית לו יכלתו של המשורר בחלושה והיא מתקלשת בו. וכך המשך פירושה: דמויות־אדם משלשום עיקר, צללי־אדם מהיום טפל ולא עוד אלא שהראשונים קרקע נפשו והאחרונים קרומה. עתה לא רחוקה התוספת: בעצם, אך כדרך טעות הוא נזקק לאחרונים ואין הם אלא כציוני־גישושו לעיקרו, אין הם פנימו אלא קליפתו.

ב

כאמור, אי אתה בא להכחיש את העובדה. כי בכרכים שלפניך אינו דומה גורלם של בני־דורות קודמים שזכו לחסדו הגדול של המשורר כגורלם של בני דורותינו שלא זכו לחסדו הגדול של המשורר, אבל אתה מכחיש בקונטרס־היוחסין האומר כי הללו באו מן הנפש ולפנים והללו באו מן הנפש ולחוץ. אדרבה, ככל שאתה מעיין יותר אתה רואה, כי בני־דורותינו הם האב ובני הדורות הקודמים הם התולדה. לאמור, בראשית היתה הנפש המסוכסכת מסכסוכי־סביבתה ודורה ועצמה, בראשית היה הנוכח. הוא־הוא הניבט אלינו — אם להצטמצם בתחומי־הסיפור — מראשיתם של ברדיצ'בסקי, ברנר, גנסין, שופמן. רבים הצדדים השונים למן כלל־ההגבה ודרכה עד פרכוסי־מבט וקמטי־מבע. הרבה השוני של סביבות־גידול עושה ולא מעט שוני של תכונות עושה, אבל מעל כל הצדדים השונים נבלט ועולה הצד השווה, היסוד האחד — דור שרסקי־הגשר שמאחוריו הם לו בחזקת־ודאי ובצבוצי־הגשר שלפניו הם לו בחזקת־שמא, והוא נושא בבדידות את גורל נפשו הקרועה וגורל עמו המפורר. עירום ותהום, שנגלו באומאן ובפוצ'פ, נגלו בבוצ'ץ, רק זוית־הראייה שונה היתה כשוני־האיזור המסויים בגיאוגרפיה וכשוני־האיזור המסויים בפסיכולוגיה. זוית־ראייה אחת עירטלה את אמת־ההויה בזעקת־שבר טרגית, ראייה אחת עירטלתה באנחת־קינה אלגית וראייה אחרת, והיא ראיית המשורר, שתדבר בו עתה, עירטלתו בגיחוך־לצון גרוטסקי. אבל אל יטעך השוני שבזוית־הראייה, כי הראייה עצמה, ביסודה, אחת, כי חוית־הדור ביסודה אחת.

החוויה הזאת והראייה הזאת הן השורש הסמוי, המפרנס את האילן על סדנו ונופו וצמרתו. רק מתוך אותו הנבוך, הרואה שממת־ההוויה של בית־גידולו (היא כרמזו לשממת בית חיי ישראל כולו), מתוך אותו המסוכסך ששוב אין לו מחסה בעולם ובנפש, אתה מבין אותם, הנראים לך כנלבבים וכאנשי פשטות ותום, שאין כמותם תקועים בביטחת־מחסה בעולם ובנפש. רק מתוך העקור אתה מבין את הנטוע, מתוך התלוש את הדרך אל המחובר. ואם אתה סובר, כי המעורער והתלוש הוא כאן אפיזודה־שבאקראי ברציפות המחובר, המעורה — טעות אופטית היא לך; המעורער והתלוש הם הקרקע שהצמיחה את הגעגועים למחובר, למעורה ואף הבשילתם והבשילתם מפוארים. כל כך, עד שאתה מתפתה להכחיש בגרעיני התלישות, שהם אבות החיבור. ושוב: מה שהמשורר מצא את המחובר, המעורה במכלול־החיים מלפני דורות, בדמות החיים של אבות־אבותינו, כלומר מה שמצא כאן מפלט מפני תלישותו, בית־חסות מפני תהיית־עצמו ומבוכת־עצמו, יש לו טעמים משלו הטבועים באפיו, במסגרת־גידולו וחלל־אווירו, אבל היסוד של המפלט ובקשתו הוא לא בכתובת חופו אלא בהליכה אליו, בצורך ההליכה אליו, בהכרח ההליכה אליו. כתבות־החופים שונות — הרי ביאליק שבא לחופה של הבריכה וזהרי־קסמה, הרי טשרניחובסקי שבא לחופה של האידיליה ומשחקי־אורה, הרי יעקב שטיינברג שבא לחופה של ההגות וכובד־חודה. אלה בתי־חסות נאדרים שבונים בנאום בתמצית־נפשם ויפיה למלט אליהם את עצמם ואת כולנו משממת ההוויה, מערעור־החיים, מתוהו־הנפש. אף בית־החסות של המשורר, שבו תדבר עתה, לא נבנה אלא משום כך ועל שום כך. לא אבי זקן וזקן הוא המהלך בביתו וקול המפץ המתנכל לערער חומתו עודו רחוק מכל מרחק, אלא בן־דורנו, שעבר כל מדוריו והוא בשר מבשרו ועצם מעצמו, נפש עברית מודרנית בעומק פרכוסיה, והיא נמלטת מבלי־סכסוכיה, מעצמה, מתוך שהיא מסיחה כביכול עצמה מעצמה ומתדמה כאבי זקן וזקנה המהלך בביתו וקול המפץ המתנכל לערער חומתו עודו רחוק מכל רחוק.

מסיחה עצמה מעצמה — כך הכוונה, החפץ. לכאורה כוונה שנתקיימה, חפץ שנתקיים. בוא וראה: הרי לפניך אלה הצללים המטושטשים, המהוהים של בני דורנו לאור הגרוטסקה והרי לפניך אלה הדמויות הבולטות, המוצקות של בני דורות קודמים לאור הלגנדה ואתה בורח, ובנפש חפצה, מאורה הנערב והמעומעם של גרוטסקת־היום לאורה הטוב והצהיר של לגנדת־שלשום ואתה מהלך בבית והליכתך רווחה ובוטחת כמי שהמיר חלל בשפע, היסוס בביטחה, שמא בודאי. אבל לאט לך, עוד אתה יושב לשולחן וזן עיניך בר' יודל ומתקנא בו על כוחו, כוח תומו ותמימותו, והנה הסב מעמך פניו

ותחת האַנפּאַס ראית את הפרופיל ופתאום נגלה לפניך, כי הפנים האלה פתוחים לכפל־ראייה — כאותו הרף עין שבין האנפאס והפרופיל הוא הרף עין, שבין הבוטח והנבוך. ניכר, מי שברח ממבוכתו לביטחתו של ר' יודל הביא בו את מבוכתו שלו וכבעל כרחו העמידו כפול־פנים, עד שהמתבונן במעשים שלו שוב אינו יודע עד כמה הם תמימים ועד כמה הם מגוחכים ובנפשו, נפש המתבונן, שרויים, בשכנות צפופה, הערצה ולעג, שאינם מתחלפים לסירוגים אלא משמשים בערבוב גמור.

ג

כי המשורר, שבנה לנו בית מידות נפלא כזה למלט עצמנו ממבוכה, לא מילט עצמו ממנה (לכאורה מילט עצמו לחלוטין בספרי ה"כינוס" שלו, אבל באמת לא מילט אלא הבליע עצמו, ביטל את עצמו, בחינת את עצמו עזב ואת תורתו שמר). בצדי דרכו מתגוללים צרורות, שאין דעת מפרשיו נתונה להם ביותר. הכוונה לסיפורים המוזרים שלו, שבהם ישיח לנו מנפשו ורחשיה. מה תעגם נפשנו בחלל־אימים זה, שמאורעות ופירוּר־מאורעות וחזיונות ופתות־חזיונות עוברים בו בלולים וללא־שחר והנפשות משוטטות תוהות ובוהות והכל נושם בנשימות פסוקות אויר מבוכה נואשת ומיאשת. אמת, אין אלה מיטב־הסיפור שלו, אולם כשם שאנו מוזהרים שלא להקל בעמדת־המפתח שבסיפורים על דורו החלול של היום, אף שאינם מעולים בטיבם כסיפורים על דורו המלא של שלשום, ואדרבה הראשונים הם כמסד, כך אל נקל בעמדת־המפתח שבסיפור המוזר. קל להניד יד ולומר: קפריסה. ביחוד שהנדת־יד באה להציל אגדה חביבה. אבל הסיפור המוזר הוא העודה אבטובייגרפית מובהקת ובה פשט ורמז למתחולל בנפש המשורר והיא נפש אדם הנקלעת נבוכה ביער־ההתהיות ומבקשת חסות לעצמה במצודת פשטות ותום, אולם גם במצודה זו לא יחדלו מבוך ותהייה והאידיאל של התם והנלבב, המפלט מפני פיצול ושסע מתגלה בתוכה ופניו בשעה אחת לכאן ולכאן, ומתוך גזירת־הכפל נישאים הכיסופים לשדמות־האגדה הזרועה יצירי־אדם שהם ממש־לא־ממש, הם הכיסופים לפלא התמימות, שנתגלו בשעת חסד ובאיש חסד הוא חנניה בלבב ימים.

[אליל, תרצ"ח]